

Бірюков Є. В., аспірант, Шацька З. Я., доцент
Київський національний університет технологій та дизайну
**СТАН ТА РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЕКОЦИДУ**

Анотація. В статті розглянуто сутність поняття «людський потенціал» та визначено його складові. Узагальнено зміни та втрати людського потенціалу в умовах війни в Україні за демографічною, соціальною, економічною, духовно-моральною, екологічною та освітньою складовими. Систематизовано заходи, що здійснюються на рівні держави для збереження і підтримання людського потенціалу в умовах війни в Україні.

Ключові слова: людський потенціал, складові людського потенціалу, військовий екоцид, втрати людського потенціалу, заходи збереження людського потенціалу.

Biriukov Y. V., Shatska Z. Y.
Kyiv National University of Technologies and Design
**THE STATE AND DEVELOPMENT OF HUMAN POTENTIAL
IN THE CONDITIONS OF MILITARY ECOCIDE**

Abstract. The article examines the essence of the concept of "human potential" and defines its components. Changes and losses of human potential in the conditions of the war in Ukraine are summarized in terms of demographic, social, economic, spiritual and moral, ecological and educational components. Measures implemented at the state level to preserve and maintain human potential in the conditions of war in Ukraine are systematized.

Keywords: human potential, components of human potential, military ecocide, loss of human potential, measures to preserve human potential.

Вступ. В умовах війни економіка України стикнулася з багатьма викликами, одним з головних з яких є втрата людських ресурсів. Військовий екоцид, який поєднує в собі масштабне руйнування екологічних систем та несе безпосередні загрози для життя і здоров'я населення є значним викликом для розвитку людського потенціалу у всіх його аспектах – здоров'я, освіта, зайнятість, соціальні зв'язки, демографія. Війна в Україні має катастрофічний вплив на довкілля, значно ускладнює можливості збереження та розвитку людського потенціалу, адже вона впливає на фізичне, психологічне, економічне та соціальне благополуччя людей.

Дослідженню проблем розвитку людського потенціалу присвячено праці відомих українських та зарубіжних вчених, серед яких: Н.А. Азьмук, В.В. Дикань, Ю.С. Залозна, У.Я. Садова, Т.М. Степаненко, Л.І. Цимбал та багато інших. Вони зробили значний внесок у розвиток теорії людського капіталу, однак проблеми розвитку людського потенціалу в умовах військового екоциду є новими та потребують подальших поглиблених напрацювань.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану, специфіки та особливостей розвитку людського потенціалу в умовах військового екоциду.

Результати досліджень. У теорії управління персоналом виділяють три основні види потенціалів:

1. Людський – здібності, можливості та потреби людей у праці.
2. Кадровий – сукупність здібностей всіх людей, які зайняті на підприємстві та вирішують певні завдання.
3. Статусний – реалізація потреб працівників. Визнання результатів роботи колегами, схвалення роботи [11].

Людський потенціал – це сукупність здібностей, можливостей і ресурсів, якими володіють окремі особи, суспільство та держави для досягнення певної мети або вирішення проблеми [9]. Він включає фізичні, інтелектуальні, творчі та соціальні навички, а також психологічні аспекти, такі як мотивація і емоційний інтелект людини. В сучасних умовах людський потенціал – це ресурс, що складається з ряду важливих для людства складових, таких, як здоров'я, вміння і здатність засвоювати і створювати нові знання та технології, наявність свободи економічного вибору, що за певних можливості й обставин може перетворюватися в творчу роботу, спрямовану на розвиток суспільства і отримання корисного соціально-економічного результату [12]. Для ефективної роботи підприємств всіх секторів економіки повинні бути задіяними всі складові людського потенціалу, що наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Складові людського потенціалу

Назва складової	Сутність
Демографічна	чисельність та вікова структура населення; рівень народжуваності та смертності; рівень фізичного та психологічного здоров'я
Соціальна	рівень життя населення; рівень задоволеності життям; рівень задоволення соціальних потреб; рівень соціальної відповідальності в державі
Економічна	економічна активність населення; рівень зайнятості та безробіття; рівень задоволення економічних потреб; рівень прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати
Духовно-моральна	рівень загальної культури; етичні норми; ментальність; рівень особистісної культури та свободи
Екологічна	участь кожної людини в збереженні довкілля; раціональне використання ресурсів
Освітня	рівень доступу до вищої та професійної освіти; загальний рівень освіченості населення

Джерело: складено автором за [1].

В умовах війни в Україні людський потенціал стає одним із найцінніших ресурсів, що впливає на виживання держави, стійкість суспільства та перспективи відбудови післявоєнного періоду. Війна спричинила масштабні втрати та міграцію населення закордон, що вплинуло на демографічну ситуацію в країні, ринок праці та можливості для розвитку. В умовах військового екоциду всі складові людського потенціалу стали особливо вразливими та зазнають змін та втрат (табл. 2).

В першу чергу війна вплинула на демографічну складову людського потенціалу. В умовах війни продовжується міграція економічно активного населення на захід країни або закордон, куди вже виїхало понад 4 мільйона українців [13, 14]. Внаслідок чого, за даними Конфедерації роботодавців України, за період 2022–2023 рр. підприємства втратили понад 781 тис. чоловіків (одні звільнилися, інших мобілізували, а треті виїхали або перевелися на неофіційну роботу). При цьому жінок пішло з ринку праці майже вдвічі більше, ніж чоловіків – до 1,5 млн, більшість з яких виїхали з дітьми або втратили роботу після початку активних бойових дій. Ринок праці України загалом зменшився на

2,23 млн осіб. Якщо до початку війни офіційних платників податків було 12,3 млн, то зараз – трохи більше ніж 10 млн [3]. Разом з тим, за даними «Опендатабот» за перші пів року 2024 року смертність в Україні втричі більша за народжуваність, що не сприяє відтворенню людського потенціалу в країні [5].

Таблиця 2

Втрати людського потенціалу в умовах війни в Україні

Назва складової	Сутність
Демографічна	Загальна кількість вимушено переміщених осіб – 13,7 млн осіб Виїхало закордон – 5,7 млн осіб
Соціальна	«Примусова евакуація» населення до росії – 808 тис. осіб, з них 147 тис. осіб – діти різного віку включаючи немовлят
Економічна	Низька ділова активність бізнесу, релокація підприємств, зниження платоспроможності населення
Духовно-моральна	Стресовий стан населення в умовах війни Посилення національної самоідентичності Зміна цінностей населення Формування національної цифрової культури
Екологічна	Активізація волонтерського руху
Освітня	Припинення освітнього процесу на територіях, де ведуться бойові дії Здійснення освітнього процесу в дистанційному режимі

Джерело: складено автором за [2].

Війна також вплинула на соціальну складову людського потенціалу. Рівень та якість життя населення України в умовах війни різко погіршився. Згідно дослідження, проведеного дослідницькою компанією «Gradus Research» спільно з «Європейською Бізнес Асоціацією» на тему «Барометр якості життя – 2023» була проведена оцінка рівня задоволеності життя за 9 ключовими чинниками, що формують загальний рівень якості життя людей. До таких чинників віднесено: задоволеність якістю соціального життя; роботою; правовим полем і регулюванням у державі; освітньою системою та досвідом життя в Україні загалом [15]. Задоволеність якістю соціального життя в Україні під час війни як добре або дуже добре відзначили 47% опитаних респондентів. 30% опитаних задоволені роботою, правовим полем і регулюванням у державі, освітньою системою та досвідом життя в Україні. Задоволеність поточним місцем роботи відзначили 34% опитаних громадян і 69% серед бізнес-спільноти. Найвищий рівень задоволеності в Києві та Західному регіоні. Разом з тим, найвища незадоволеність роботою на Півдні, Сході, Півночі України, тобто це ті регіони, які напряду постраждали від війни та найбільше відчувають наслідки [15].

З початком війни в Україні зростає дефіцит кадрів, що впливає на погіршення економічної складової людського потенціалу. За даними опитування Європейської бізнес-асоціації за період 2023–2024 рр. відбувається зростання дефіциту кадрів. Станом на квітень 2024 року з ним стикалися 74% опитаних роботодавців (+19 в.п. порівняно з осінню 2023 року), не відчувають дефіциту кадрів 7% підприємств (-5 в.п.). Згідно з опитуванням Державної служби зайнятості України 26,7% підприємств відчували дефіцит кадрів у 2023 році, тоді як, за даними опитування НБУ, цей показник сягає 36% [8]. Залишається високим рівень безробіття в країні, що пов'язано з руйнацією, закриттям або релокацією підприємств. У 2022 році рівень безробіття в Україні становив 21%. Прогнозуються зниження рівня безробіття до 14% у 2024 році [8]. Згідно даних НБУ, у 2023 році відбулося скорочення на 40% робочої сили в країні, порівняно з 2021 роком, чому сприяли такі чинники, як демографічні втрати, перехід людей до

економічно неактивного статусу, труднощі ВПО з пошуком роботи, окупація частини територій, необхідність догляду за іншими членами сім'ї та відсутність навичок, що потрібні на ринку праці [8].

На стан людського потенціалу впливає рівень заробітної плати в умовах війни. Рівень прожиткового мінімуму для працездатних осіб у 2024 році становить 3028 грн, а розмір мінімальної заробітної плати 8000 грн. У проекті Державного бюджету на 2025 рік не передбачене зростання розміру прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати у 2025 році, які залишаться на рівні 2024 року.

В умовах війни рівень свободи населення було обмежено, внаслідок введення воєнного стану в країні. Це впливає на стан духовно-моральної складової людського потенціалу. В умовах воєнного стану в країні запроваджено наступні обмеження щодо фізичних осіб:

- запроваджено трудову повинність для окремих категорій працездатних осіб, які не залучені до роботи у сфері забезпечення життєдіяльності населення, оборонній сфері і не заброньовані за підприємствами, установами та організаціями;
- запроваджено комендантську годину;
- встановлено особливий режим в'їзду і виїзду, обмежено свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;
- проводиться перевірка документів осіб, а в разі потреби проводиться огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України;
- встановлено заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;
- заборонено торгівлю алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, а також зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами;
- запроваджено у разі необхідності нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами;
- встановлено для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ;
- проводиться евакуація населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю [6].

Після закінчення військового стану в країні повинна відновлюватися повна дія конституційних прав і свобод. Важливо, щоб будь-які обмеження прав людини, застосовані під час воєнного стану, були обґрунтованими, пропорційними та необхідними. Входячи зі ст. 3 Конституції України, саме на державу покладається обов'язок забезпечувати права людини. Виходячи з цього постулату, можна стверджувати, що під час дії правового режиму воєнного стану держава не може відмовитися від обов'язку щодо забезпечення прав людини [4].

Вкрай важливими заходами для збереження людського потенціалу в умовах війни в Україні є державні програми, які спрямовані на підтримку населення, зокрема економічно активних громадян, працівників соціальних і медичних сфер, студентів, а також осіб, які змушені були покинути свої домівки через бойові дії. У нинішніх умовах повномасштабного вторгнення росії, Україна реалізує низку програм, які підтримують українців, зберігають людський потенціал, забезпечують соціальний захист та стимулюють розвиток. Для збереження і підтримання людського потенціалу в умовах війни держава:

1. Встановила допомогу для вимушено переміщених осіб (ВПО). Працевдатна особа отримує допомогу близько 2 тис. гривень, діти та люди з інвалідністю – 3 тис. гривень щомісячно [10].

2. Сприяє вирішенню проблем з житлом для ВПО. Господарям, які приймають переселенців, повертаються кошти за комунальні послуги через соціальну програму «Прихисток» [10].

3. Забезпечує соціальні виплати для ВПО. Держава розробила спеціальний механізм забезпечення соціальних виплат пенсіонерам, інвалідам, багатодітним сім'ям, малозабезпеченим особам та інвалідам на тимчасово окупованих територіях і в регіонах, де тривають активні бойові дії [10].

4. Здійснює підтримку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Така підтримка здійснюється через чат-бот «Дитина не сама», завдяки якому люди, які планують взяти в свою родину дитину чи хочуть стати патронатною сім'єю, можуть подати заявку та запросити додаткову інформацію [10].

5. Сприяє працевлаштування осіб з інвалідністю:

– за облаштування робочих місць для осіб з інвалідністю роботодавцям, які приймають на роботу людей з інвалідністю I та II груп й облаштовують під їхні потреби робочі місця, держава здійснює компенсацію. За облаштування робочого місця для людини з інвалідністю I групи – до 106 500 грн, для людини з інвалідністю II групи – 71 000 грн;

– за працевлаштування осіб з інвалідністю, які мають статус зареєстрованого безробітного, держава компенсує 50% фактичних витрат на оплату праці, але не більше розміру мінімальної заробітної плати (у 2024 році це 8000 грн). Загальний термін компенсації протягом року становить 6 місяців;

– за працевлаштування людей з інвалідністю, які мають статус внутрішньо переміщеної особи роботодавець, який працевлаштував ВПО з інвалідністю, може отримувати компенсацію у розмірі мінімальної заробітної плати протягом 6 місяців [7].

Висновки. Збереження та розвиток людського потенціалу в умовах військового екоциду потребує особливих заходів з боку держави, суспільства та міжнародних організацій. Важливими напрямками є охорона здоров'я, підтримка економічної стійкості, реабілітація та соціальна адаптація населення. Тільки комплексний підхід з урахуванням усіх цих аспектів дозволить створити умови для збереження та відновлення людського потенціалу в надзвичайно складних умовах військового екоциду. Після закінчення війни та стабілізації ситуації в країні необхідно здійснити комплексні заходи для відновлення людського потенціалу. Це включає надання медичної та психологічної допомоги, відновлення освітньої системи, підтримку економічного розвитку, забезпечення екологічної реабілітації та стимулювання повернення кваліфікованих кадрів. Забезпечення реабілітації та покращення умов для розвитку людського потенціалу є важливим чинником відновлення держави та побудови сталого майбутнього.

Список використаної літератури

1. Дикань В. В. Дослідження людського потенціалу як фактору забезпечення сталого економічного розвитку України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2025. № 10. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/10-2015/47.pdf>.
2. Залозова Ю. С., Азьмук Н. А. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1312/1266>.
3. Людський капітал – виклики для відновлення України. Травень 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/05/29/2024-ПАКТ-9.pdf>.

4. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287204/281124>.
5. Після вторгнення РФ населення України скоротилося на 10 млн – ООН. Суспільне. Новини.2024. URL: <https://suspilne.media/863701-pisla-vtorgnenna-rf-naseleenna-ukraini-skorotilosa-na-10-mln-onn/>
6. Правові наслідки та обмеження в умовах воєнного стану. *Профспілка працівників освіти і науки України*. URL: <https://pon.org.ua/novyny/9309-pravovi-naslidky-ta-obmezhennia-v-umovakh-voienного-stanu.html>.
7. Працевлаштування людей з інвалідністю: усі види компенсацій роботодавцям та розміри виплат. NV. 2024. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pracevlashtuvannya-osib-z-invalidnistyu-2024-usi-vidi-kompensacij-ta-rozmiri-viplat-50435725.html#:~:text=%D0%97%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%88%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%20%D0%B7%20%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8E,%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%B3%D0%BE%D0%BC%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%8C%20%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%8F%D1%86%D1%96%D0%B2>.
8. Ринок праці в умовах війни: демографічні виклики для України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3909003-rinok-praci-v-umovah-vijni-demografichni-vikliki-dla-ukraini.html>.
9. Самборська О. Ю. Людський капітал як фактор економічного зростання України. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С 64–72.
10. Самборська О. Ю., Воскобійник С. Я., Шевченко Д. В. Збереження людського потенціалу в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2371/2292/>
11. Седікова О. І., Мироненко Б. В. Людський потенціал: артикуляція понять. *Економіка харчової промисловості*. 2022. № 4. URL: <https://journals.ontu.edu.ua/index.php/fie/article/download/2359/2556/>
12. Формування і розвиток людського потенціалу регіону: сутність, сучасні тенденції та методи оцінювання: монографія МОН України. За ред. В. Г. Никифоренка. Одеський нац. економічний університет. Одеса: БОІ СОІУ «Атлант», 2018. 103 с.
13. Шацька З. Я., Демчук О. М. Простий, як форма трудових відносин на підприємстві в умовах військового стану в Україні. *Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості*: зб. тез доповідей III Всеукр. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених. 17 листопада 2022. Київ: КНУТД. С. 226–230. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/22843/1/Innovatyka2022_V2_P226-230.pdf.
14. Шацька З. Я. Актуальні підходи до управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану. *Збірник наукових праць «Формування ринкових відносин в Україні»*. 2022. № 10 (257). С. 100–104. URL: <http://dndiime.org.ua/page/pdf-journal-1>.
15. Якість життя в Україні під час війни: як це впливає на зворотню хвилю міграції. URL: <https://mind.ua/openmind/20258506-yakist-zhittya-v-ukrayini-pid-chas-vijni-yak-ce-vplivae-na-zvorotnu-hvilyu-migraciyi>.